

М.І. Ібатуллін,

*кандидат
економічних наук*

*Національний
університет біоресурсів
і природокористування
України*

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Мета. Здійснити оцінку функціонування свинарства як галузі в радянський період і на основі узагальнення досвіду запропонувати практичні рекомендації щодо нарощення обсягів виробництва в нинішній час. **Методи.** Абстрактно-логічний, статистичного спостереження, порівняння, статистичних рядів, експертних оцінок. **Результати.** Установлено, що протягом 1917 – 1991 рр. в Україні свинарство розвивалося в двох напрямках: промислове в колгоспах і радгоспах та присадибне – в особистих селянських господарствах. На середину 70-х років майже в кожному районі було організовано по 1 – 2 спеціалізованих свиногосподарства, а в ряді областей спроектовані та побудовані промислові комплекси з завершеним циклом відгодівлі. **Висновки.** У післявоєнний період свинарство стало однією із галузей тваринництва, що забезпечувало всі категорії населення м'ясопродуктами. Закладено основи наукового розвитку цієї галузі, інтегратором якої був Науково-дослідний інститут свинарства. Проте, через негативні наслідки аграрної реформи фактично було зруйновано промислове виробництво продукції свинарства, а особисті селянські господарства орієнтовані виключно на самозабезпечення.

Ключові слова: свинарство, виробництво, споживання, колективні господарства, особисті селянські господарства.

Свинарство належить до економічно найефективніших і «скоростиглих» галузей тваринництва, що зумовлено біологічними особливостями тварин. Свинарство є однією з найважливіших підгалузей тваринництва, яка забезпечує населення високобілковими і дієтичними продуктами харчування.

Ринок продукції свинарства займає особливе місце в системі ринків м'яса і м'ясної продукції та істотно впливає на характер відтворювального процесу у всьому м'ясопродуктовому підкомплексі. Свинина і продукти її переробки мають велике значення для забезпечення населення

продуктами харчування, а переробних галузей промисловості — сировиною, тобто у формуванні продовольчої безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що стосуються формування і функціонування ринку свинини, поки що не знайшли широкого відображення у вітчизняній науковій літературі. Окремі наукові розвідки у цьому плані здійснювали Т.В. Алексійчук, М.П. Талавіря, О.І. Христенко. Значної уваги в контексті зазначеної проблеми заслуговують роботи, присвячені ринковому реформуванню і формуванню ринків аграрної продукції (автори: П.С. Березівський, Т.Г. Дудар, С.Л. Дусановський, М.В. Калінчик, М.В. Кузубов, І.І. Лукінов, М.Й. Малік, С.І. Михайлов, В.Г. Поплавський, П.Т. Саблук, А.М. Стельмащук, М.Й. Хорунжий, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, І.Г. Яремчук та ін.).

Мета досліджень — здійснити оцінку функціонування свинарства як галузі в радянський період і на основі узагальнення досвіду запропонувати практичні рекомендації щодо нарощення обсягів виробництва в нинішній час.

Матеріал і методика досліджень. Для досягнення поставленої мети використовували такі методи: абстрактно-логічний, статистичного спостереження, порівняння, статистичних рядів, експертних оцінок.

Результати досліджень. Після драматичних подій встановлення більшовицької влади в Україні, навіть в умовах певної лібералізації в політиці й економіці періоду непу, істотного поліпшення життя українського селянства не відбулося. Отже, й розвиток свинарства мав відносний характер (повноцінне задоволення свининою вважали своєрідним індикатором благополуччя життя селянина). Особливо важкими видались 1921–1922 рр. — роки голоду, рятуючись від якого, селяни вирізали худобу, насамперед свиней. За статистичними даними, дві третини селян вимушені були, рятуючи корів (своїх годувальниць), протягом зими 1921–1922 рр. годувати їх соломкою зі стріх, сухим листям та іншими сурогатами [4]. Свині, які потребували істотної їжі (коренеплодів, картоплі тощо), звичайно не втримували конкуренції з худобою. Порівняно з 1916 р. (останнім передреволюційним роком, за який збереглася статистична інформація) у 1922 р. кількість великої рогатої худоби скоротилася на 20,8%; овець і кіз — на 5,8, свиней — на 83,8% [1]. Причому, масове

вирізання поголів'я свиней відбулося саме через голод 1921–1922 рр., про що дає змогу стверджувати статистика співвідношення показників весни 1922 р. порівняно з весною 1921 р. Якщо прийняти поголів'я свиней навесні 1921 р. за 100%, то навесні 1922 р. їх залишилося: на Донеччині — 22%, Одещині — 20, Миколаївщині — 13, Катеринославщині — 10, на Запоріжжі — 7% [1].

Становище у свинарстві стало поліпшуватися вже з 1923 р., коли поголів'я свиней в Україні становило приблизно 55% рівня 1916 р. Вже у 1924 р. рівня 1916 р. було досягнуто, у 1928 р. (найуспішнішому в господарському відношенні, напередодні розв'язання «класової боротьби з ворогами радянської влади» — «куркулями») поголів'я свиней досягло 134% від рівня 1916 р. — 5,75 млн гол. [8]. Причому 99 % поголів'я свиней утримувалося тоді саме в індивідуальних господарствах [1]. Проте вже у 1929 р., з початком податкового тиску на заможні селянські господарства поголів'я скоротилося на 40% і становило 3,44 млн гол. [1].

За даними перепису населення, що відбувся у грудні 1926 р., в Україні проживало 29,02 млн чол. [2]. Якщо скористатися тією самою методологією підрахунків, що застосовувалася статистиками Російської імперії, то матимемо загалом по Україні станом на 1928 р. те саме співвідношення, що було у найблагополучніших губерніях імперських часів — на 100 душ населення приблизно 20 гол. свиней. Проте, з початком розкуркулювань, уже в 1929 р. цей показник скоротився приблизно до 12 гол. свиней на 100 чол.

Важливо зауважити, що станом на 1927 р. селянські господарства, які зараховували до категорії бідняцьких (це ті, що зовсім не мали засобів виробництва або мали їх на суму до 200 крб на двір), становили 23,7% господарств України. Такі селяни утримували приблизно 8,4% загального поголів'я свиней. Середняцькі господарства (ті, що мали засоби виробництва на суму 201–1600 крб на двір) становили 72,3% господарств і на них припадало 80,5% поголів'я свиней. Заможними («куркулями») вважалися 4% селянських господарств (із засобами виробництва на суму понад 1600 крб на двір), вони утримували 11,1% поголів'я свиней [1].

Характер відгодівлі свиней зберігав усі дореволюційні риси. В Українському Правобережжі та Лівобережжі кормову базу становили на загал відходи цукроварень

і спиртових заводів (меляса, жом, брага). Тож і товарність селянського свинарства тут була найвищою. На Правобережжі вона досягала 21%, на Лівобережжі — 36%. Натомість, в Українському Поліссі свинарство зберігало натурально-споживчий характер; за відсутності належної кормової бази, свиней утримували на природних угіддях — на луках і лісових пасовищах, за надзвичайно примітивної культури догляду. Тому для тварин була характерною пізньоспілість, мала маса, низька плодючість, а відтак товарність сягала лише 6–11% [1].

Загалом галузь свинарства в Україні 20-х років не можна назвати високоефективною. Забійна маса свиней (за даними 1926–1927 рр.), якої досягали за рік, становила 92–130 кг. Часто масу 100 кг формували протягом 2-х років утримання [3].

Логіка пошуку природних методів підвищення ефективності праці й збільшення валу товарної продукції спонукала дрібні індивідуальні господарства селян до об'єднання в артілі, товариства спільного обробітку землі, а також до впровадження сівозміни, застосування машинно-тракторної техніки тощо (про законормірність саме такого процесу свідчив досвід інших країн). Перші зміни в українському селі вже з'явилися у 20-х роках. Проте влада вирішила провести такі перетворення насильницьким, прискореним методом, водночас відчуживши в селян земельну власність, засоби виробництва й позбавивши їх можливості будь-як впливати на розподіл результатів їхньої праці.

Насильницька колективізація, що призвела до масової загибелі українських селян, не залишила чіткої статистики навіть щодо людських втрат у ті роки, не те що падіння показників у тваринництві. Тож навіть наявні офіційні статистичні дані щодо розвитку сільського (колективізованого) господарства 30-х років істотно відрізняються.

Нагадаймо, що партійний «курс на суцільну колективізацію» було проголошено Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р., під назвою «Темпи колективізації і державна допомога колгоспному будівництву» [4]. Показово, що вже станом на 10 березня того самого року в Україні було колективізовано 74% усіх бідняцько-середняцьких господарств, а на липень 1931 р. проголошувалося, що суцільна колективізація загалом завершилася.

Про те, яким чином селянство ставилося до колективізаційних заходів, а зокрема,

як ці процеси позначилися на тваринництві — досить красномовно засвідчує Постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 16 січня 1930 р., якою жорстко заборонявся забій худоби, що набув тоді серед селян масового характеру. Там, зокрема йшлося: «Уповноважити районні виконавчі комітети позбавляти права користування землею, а також конфісковувати усю худобу й реманент тих куркулів (насправді, цим займалися усі селяни, не лише заможні), які самі забивають худобу, або схиляють до того інших». Винні притягувалися до карної відповідальності й засуджувалися позбавленням волі до двох років, з виселенням (або без виселення, на розсуд суду) з даної місцевості. Водночас, Постанова вимагала: «Виключити з колгоспників тих, хто перед вступом забив худобу, а райвиконкомам — видати розпорядження про цілковиту заборону забою молодняка» [4].

Постановою 25 січня того самого 1930 р. на сільські ради покладался обов'язок «очолити колективізаційні процеси й стати органами міцної диктатури на селі». Водночас, на початку 1930 р. партія «мобілізувала» так званих «двадцятипятистисячників» із партійців та «відданих партії» робітників для допомоги «несвідомому селянству» в проведенні колективізації. З тих 25 тис. 10 тис. було направлено в Україну. Крім того, ще близько 20 тис. «активістів» було направлено з Росії в Україну «по лінії» так званого ВЦСПС (Всеросійського центру совета професійних спілок) [4].

Вже 5 лютого «підсиленому сільському активу» було наказано провести збір насіння для підготовки до посівних весняних робіт у колгоспах. Причому, збір проводився у формі «розвестки» і «здати збіжжя мав за обов'язок кожен селянин, незалежно від наявності у нього зерна» [5]. 15 лютого з'явилася ще одна Постанова: «Того, хто не виконає твердого завдання, потрібно негайно притягати до судової відповідальності за пунктом 61 Карного Кодексу, з конфіскацією усього майна, ліквідацією його господарства й засланням самих куркулів, що є найбільш реальним заходом, який досягає головної мети» [5].

В умовах усіх цих жорстоких розправ і знущань, 2 березня того самого 1930 р. з'явилася сумно відома стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів», а слідом — 14 березня й відповідна Постанова ЦК партії,

де «засуджувалася» практика масової колективізації: «В деяких районах добровільність заступається примусом до вступу в колгоспи під загрозою розкуркулення і позбавлення виборчих прав. До розкуркулених попадає частина середняків і навіть бідноти... Спостерігаються факти винятково брутальної, жорстокої і злочинної поведінки з селянством... мародерство, розподіл майна, арешти середняків і навіть бідноти..., в деяких районах колективізація за кілька днів сягає від 10 до 90%. Поруч з цим спостерігаються шкідливі для справи факти примусового усупільнення житлових будівель, дрібної худоби, птиці і нетоварної молочної худоби» [6].

Стаття Сталіна та відповідна до неї Постанова ЦК зумовили масову втечу з колгоспів. На липень 1930 р. у стані колективізованих залишилося 30,4% селянських дворів, а засівних площ — 39,7% [9]. Проте, після завершення в липні 1930 р. роботи XVI з'їзду ВКП(б) колективізаційні процеси розгорнулися пришвидшено, з новою силою. І вже на VI з'їзді рад СРСР у березні 1931 р. проголошено було, що «перед кожним бідняком і середняком-одноосібником, що ще не вступив до колгоспу, стоїть головне питання — за чи проти колгоспу... Лише той бідняк і середняк-одноосібник залишається союзником робітничого класу, хто разом з ним допомагає будувати колгоспи, хто підтримує колгоспний рух, хто допомагає вести рішучу боротьбу з куркулем» [6]. Інакше кажучи, усі селяни, які не входили до колгоспів (навіть якщо вони бідняки) — вважалися «підкуркульниками», а тому ворогами не лише колгоспної системи, але й самої «влади трудящих».

З цього часу розпочалася справжня війна з українським селянством із примусом його до колгоспів. Про це вочевидь засвідчує закон від 7 серпня 1932 р. про смертну кару за крадіжку колгоспного майна. У другому розділі закону читаємо: «Застосувати, як захід судової репресії, за крадіжку колгоспного і кооперативного майна вищу міру соціального захисту — розстріл, з конфіскацією

усього майна. З заміною, при пом'якшуючих обставинах, позбавленням волі на термін не менше 10 років, з конфіскацією майна» [9]. При цьому, закон не встановлював розміри колгоспного майна про яке йдеться, тож народ і прозвав його законом «трьох колосків». Слідом за тим — 22 серпня 1932 р. з'явилася Постанова про засудження до концентраційних таборів на 5–10 років «за спекуляцію й перекупку», тобто селянам ще й заборонили будь-що продавати задля придбання харчів. Усі ці процеси й призвели до великого людиноубивства — голодомору.

Зрозуміло, що за подібних обставин жодної достовірної статистики щодо «успіхів» господарювання й бути не могло. Тож наявні цифри, подані статистичними органами різних років, істотно відрізняються. На це звернув особливу увагу український історик з діаспори К.С. Кононенко. Зокрема, щодо чисельності свинарства станом на 1933 р. по усьому Радянському Союзу — на XVII партійному з'їзді у 1934 р. Сталіним була названа цифра — 12,2 млн гол. (Водночас, ця цифра порівнювалася тоді з чисельністю поголів'я у доореволюційній Росії, станом на 1916 р., й на той час названа була цифра — 20,3 млн гол. свиней). Центральне статистичне управління (ЦСУ) у 1939 р. щодо того самого 1933 р. — назвало цифру 12,1 млн гол. А в 1956 р. (після розвінчання культу Сталіна) ЦСУ щодо 1933 р. називала цифру — 9,9 млн гол. [6].

Щодо розвитку свинарства в Україні у 30-х роках, К.С. Кононенко подає динаміку зростання кількості колгоспів, а також середнє число голів свиней, що припадало на одне господарство. Так, у 1930 р. в Україні нараховувалося вже 20,8 тис. колгоспів, які об'єднали (не враховуючи тих селян, які «зайшли» і тимчасово «вийшли» з колгоспів) 38,3% селянських господарств і 41% засівних площ. На той час, у середньому, на кожний колгосп припадало лише 9,8 гол. свиней [6] (таблиця).

За підрахунками сучасних українських

Динаміка основних показників процесу колективізації в Україні (за роками)

Показник	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Кількість колгоспів, тис.	35,8	25,3	24,2	26,4	27,4	27,4	27,3	27,4	27,4
Колективізація, %:									
селянських господарств	65,3	69,0	72,7	78,1	91,2	95,2	96,1	96,3	97,2
засівних площ	67,1	80,5	86,1	90,6	98,0	99,6	99,7	99,7	99,8
Поголів'я свиней на 1 колгосп	23,2	41,6	22,9	37,0	40,7	63,2	70,3	78,0	102

дослідників, станом на 1941 р. (тобто вже після приєднання Західноукраїнських земель до УРСР) поголів'я свиней в Україні становило приблизно 9,2 млн гол. [7].

Під час Другої світової війни, в роки окупації поголів'я свиней скоротилося (станом на кінець 1944 р.) до 2,9 млн гол. і довоєнного рівня досягло лише у 1952 р. [7]. А на початку 60-х років в Україні вже працювали десятки державних і колгоспних племінних заводів та сотні племінних ферм. Поголів'я свиней в УРСР становило 14,5 млн гол. [8].

На середину 70-х років, майже в кожному районі було організовано по 1–2 спеціалізованих свиногосподарства. А в ряді областей побудовані промислові комплекси з завершеним циклом відгодівлі 24, 36, 54 або 108 тис. гол. свиней на рік [8].

Вченими-селекціонерами разом зі спеціалістами господарств було виведено й апробовано понад 50 нових високопродуктивних заводських ліній і сімейств серед порід свиней: великої білої, миргородської, української степової білої, української степової рябої, ландраса й уельса.

Агропромисловий комплекс УРСР у 1978 р. продукував 23,6% загальносоюзного виробництва м'яса [8]. Чисельність свиней того року в Україні становила 16,9 млн гол. [8]. Станом на 1982 р. поголів'я свиней в Україні досягло 20 млн гол. [8], чисельність населення в Україні сягала 50,3 млн чол. [8]. Якщо скористатися принципом співвідношення, застосованого ще в імперський час, то матимемо на кожних 100 людей, що проживали в Україні, майже 40 гол. свиней.

Висновки

Наприкінці минулого століття в Україні діяла потужна матеріально-технічна база забезпечення галузі свинарства. Виробництвом товарної свинини займалися 5 величезних промислових комплексів, 650 спецгоспів з виробництва свинини, величезна кількість ферм у колективних господарствах, а також у приватних індивідуальних господарствах. Важливо окремо відзначити, що відбувався також постійний науково-дослідний та селекційний процес. Розведення та вдосконалення порід проводилося у 45 племзаводах, 24 племгоспах і 525 племфермах, які мали потужність щороку вирощувати для реалізації понад 200 тис. гол.

племінного молодняку [8].

На жаль, нині в Україні ця галузь продовжує переживати кризовий стан. Поголів'я свиней на початок 2014 р. склало близько 7,9 млн гол. Водночас, виробництво на державних підприємствах становить близько 10% виробництва свинини, в колективних реформованих господарствах — 24%, у фермерських — близько 1, в індивідуальних — 65%. Причому, можливості подальшого зростання в присадибних господарствах практично вичерпані, оскільки вони не підтримуються на належному рівні з боку держави. Тож нині, галузь свинарства потребує оновленої державної стратегії розвитку.

Бібліографія

1. *Агропромышленный комплекс Украинской ССР (совершенствование организационно-производственной структуры)/А.М. Онищенко, А.В. Жариков, Ю.И. Сопильняк и др. — К.: Наук. думка, 1980. — 197 с.*
2. *Всероссийская перепись населения 1926 года. — В 10 т. — М.: Издание ЦСУ СССР, 1927–1929. — Вып. 3: Население СССР. — 1927. — 63 с.*
3. *Історія українського селянства. — Нариси в 2-х томах/О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова та ін. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 2. — 653 с.*
4. *Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929)/В.В. Калініченко. — Х.: Основа, 1991. — 131 с.*
5. *Кононенко К.С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї.*

- 1917–1960/К.С. Кононенко. — Мюнхен, 1965. — 535 с.
6. *Народное хозяйство СССР. 1922–1982: Юбилейный статистический ежегодник/ЦСУ СССР. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 624 с.*
7. *Малієнко А. Проблеми аграрних реформ в Україні// Дзеркало тижня. — 2000. — 18 серпня. — № 32 (305).*
8. *Гайдуцький П.І. Аграрна реформа в Україні/ П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.*
9. *Горленко В.Ф. Народна землеробська техніка українців (історико-етнографічна монографія)/ В.Ф. Горленко, І.Д. Бойко, О.С. Куницький. — К.: Наук. думка, 1971. — 164 с.*
10. *Сільське господарство України від минулого до сьогодення. — Т. 1. — К.: Аграр. наука, 2005. — 380 с.*

Надійшла 27.05.2016.